

30.

TEGELSCHILDERS

DOOR

NANNE OTTEMA

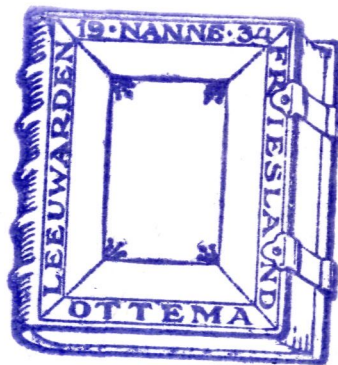

Overdruk uit „Historia” 14e Jaargang No. 9, September 1949

TEGELSCHILDERS

DOOR

NANNE OTTEMA

Overdruk uit „Historia“ 14e Jaargang No. 9, September 1949

1. De walvischvaardersvloot van den Harlinger reeder D. Wildschut in 1747, naar een olieverfschilderij van den Harlinger tegelschilder D. Danser.

TEGELSCHILDERS

DOOR NANNE OTTEMA

In Historia van 1948, Jaargang XIII, blz. 49—55, schreef ik een artikel getiteld: Oud-Nederlandsche majolica en Delftsch aardewerk¹⁾.

Ik meende in dat rijk geïllustreerde artikel voldoende gezegd te hebben over de in het opschrift van dit stuk genoemde kleinkunstenaars, die echter, naar het mij bleek, dikwijls meer invloed hebben uitgeoefend op het Delftsche en Friesche gleybackersgoed als de eigenaars en fabrikanten, die tot nog toe meest met de eer gingen strijken.

Hoe kon dat ook anders? De eigenaars en exploitanten woonden in of bij de op hun naam staande fabrieken, soms misschien wel op de deftige grachten. De fabrieken stonden op hun naam. Zij teekenden het product met hun voorletters. De tegelschilders woonden in de sloppen en stegen. Het zou mij zeker niet missen als er in Rotterdam, Delft, Hoorn, Utrecht of andere Oud-Hollandsche steden, ook nog geen stegen of sloppen waren, die aan de namen, die ze nog dragen de herinnering bewaren, dat daar kunstnijveren, die in de 17e en 18e eeuw dit bedrijf hebben uitgeoefend, hebben gewoond. Wie verrast mij nog eens met de opgave, dat er in een van de genoemde of in niet genoemde Hollandsche of Belgische steden, een „tegelschilderssteegje” is geweest of nog is. Dit zou dan een belangrijke bijdrage

vormen voor het eer-herstel waar de oude tegelschilders zeker recht op hebben. Het hangt nu van het toeval af, of wij in de archieven een tegelschildersnaam tegenkomen, dat zijn naam voor het nageslacht bewaard kan blijven.

Het verdienstelijke werk van Henry Havard „La céramique hollandaise 1919” noemt in zijn lijst Oud-Hollandsche Plateelbakkers ook de Plateelschilders. In de eerste plaats komen daaronder voor de kunstschilders, die als nevenbedrijf ook wel eens tegeltjes beschilderden als: Hendrick Corneliszoon Vroom te Haarlem 1585, Abraham van der Cooge, Delft 1630, Isaac Junius, Delft 1640, G. H. Fictorsz, Delft 1689, Cornelis Boumeester, Rotterdam 1715, Piet Vizeer, Delft 1752, Gijsbert Verhaast, Delft 1760 en anderen, die meest te herkennen zijn doordat ze in hunne stad ingeschreven zijn in het St. Lucasgilde, het Gilde der Kunstenaars. De overgrote meerderheid, die Havard onder de plateelschilders noemt waren echter de eenvoudige tegelschilders. Dat mijne veronderstelling, dat deze eenvoudige werkers meest in de steegjes woonden, juist was, bleek mij uit Havards opsomming der woonplaatsen. Zoo vond ik in de eenvoudige volksbuurtjes te Delft de meeste dezer kunstnijveren, die het vak van tegelschilder beoefenden o.a. 12 in 't Achterom, 3 in d Agtersack, 15 in de Gasthuislaan, 4

in de Molsteeg, 8 in de Broerhuissteeg, 4 in de Vlamingstraat (blijkbaar hadden zich hier Vlamingen waarschijnlijk uit Antwerpen gevestigd). Verder nog in de Drunkemansteeg, in de Hofsteeg, in de Krommestraatsteeg, in de Langebuurtsteeg, in de Heuytersteeg (Pantus Heuterus, zoon van Jan de Heuyter, schout van Delft, was in 1572 door den Watergeus Lumey naar Den Briel gevoerd. Waarschijnlijk hebben vader en/of zoon op de hoek van deze steeg gewoond), in de Pietersteeg, in de Papesteeg (deze Papesteeg was midden in Delft bij de Oude Kerk), in de Hofsteeg, in de Haarsteeg, in de Bastiaensteeg, in de Giststeeg, enz.

Waar kregen nu deze schilders, die hun Delftsche en Friese majolica-tegels zoo pittig versierden, in de 16e, 17e en 18e eeuwen de ontwerpen voor hunne teekeningen vandaan? 't Antwoord is doodeenvoudig. Uit hunne dagelijkse omgeving! Ze pasten het oude Fransche spreekwoord toe: „Je trouve l'exemple, où je le cherche”. Als ze lust hadden hunne sponzen, waarin ze de teekeningen prikten, die ze met fijne houtskoolpoeder bestoven, met teekeningen van kinderspelen te versieren en ze in de schoolborden²⁾ van hunne kinderen een 17e of 18e eeuwse schoolprent met een 24-tal hoepelende, tollende, stellopende, kaatsende, bokjespringende en andere spelende kinderen aantreffen, zetten zij op elke tegel een afzonderlijk plaatje en hun voorraad teekeningen was in één slag met 24 geestige gevalltjes uit eigen omgeving verrijkt.

Als de prentbijbel 's avonds op tafel kwam, copieerden ze de prentjes daaruit of lazen ze de hun bekende teksten nog eens over en hadden zij fantasie genoeg om daaruit bijbelsche tegels te reconstrueeren, die de teksten geheel op den voet volgden.

Als zij de bijbel verwisselden met dat huisboek, dat in populariteit direct op de bijbel volgde, en vader Cats doorlazen, copieerden ze de fijne gravuretjes van Adriaen van der Venne en andere teekenaars-graveurs uit de 17e eeuw, die zij daar „te kust en te keur” aantreffen. Zoo trof ik daarin een tekening van de schipbreuk van een driemaster, die op een rotsig eiland was gelopen (zie Invallende gedachten blz. 35 in Jan Jacobsz Schippers uitgave van alle werken van Cats van 1655), die op een blauwe Delftsche tegel uit dien tijd was gecopieerd.

Zeër geliefd in dit huisboek waren ook de teekeningen waarop de Amsterdamsche dienstboden waren afgebeeld, die uit Waterland of uit West-Friesland afkomstig, hun plattelandsdracht getrouw waren gebleven, zodat Cats dan ook gemoedelijk van een Waterlandsche Trijn kon spreken. (Zie Cats' Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijd blz. 47 en Huyselicke Saken blz. 100).

Versierd met een dergelijke tekening heb ik een Noord-Nederlandsche tegel van ± 1600, waarvan ik een gelijk exemplaar aantrof in het museum het Vleeshuis te Antwerpen. Hier kan de tegelschilder niet Van der Vennes gravures gevolgd hebben. Maar dit behoefde ook niet. De tegelschilders troffen genoeg Waterlandsche Trijntjes aan, als ze gingen kuieren op de Amsterdamsche grachten, of als ze een deuntje gingen vrijen in een deftige keuken. Een ander voorbeeld vond ik bij Cats' Huyselicke Saken, Eerlijke Vrijage blz. 41, waar een gevlekte hond bezig is een zoogenaamde driepotige Spaensche of erwtenpot uit te slikken en waarvan het moralistisch onderschrift luidt: „Een

2. Polychrome Delftsche tegel, 17de eeuw, met daaronder de afbeelding van een Kamichi Chaya, een Braziliaansche moerasvogel, naar een tekening van C. J. Temminck, 1835.

open pot of open kuyl, daarin steekt licht een hont zijn muyl”.

Een Delftsche tegelschilder uit de 17e eeuw copieerde dit spreekwoord: „de hond in de pot” op zijn geestige wijze op een tegel; een 18e eeuwse collega bootste dit geval na, ruim 100 jaar later. 't Is merkwaardig hoeveel vaardigheid onze tegelschilders in die eeuw reeds hadden ingeboet. De 17e eeuw had direct naar het oorspronkelijke voorbeeld of mogelijk direct naar de natuur gewerkt.

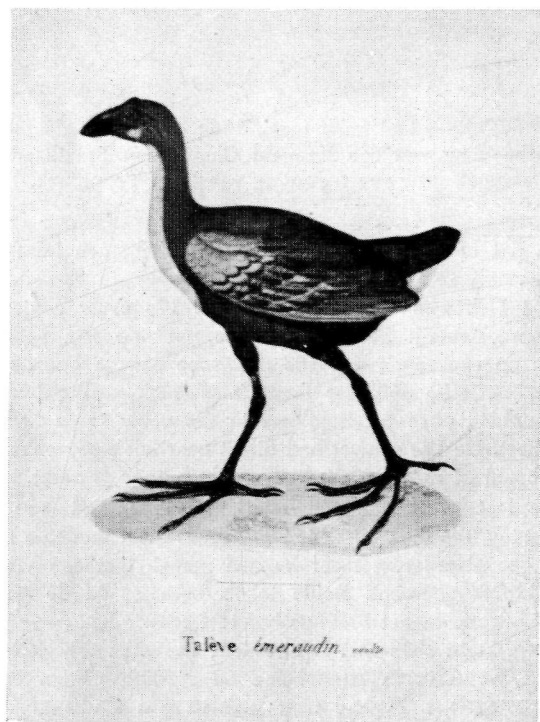
De laat achttiende eeuwse nabootser had van de tekening, die toen misschien zelf reeds meer dan tien maal was gecopieerd niet meer kunnen maken dan een vrijwel afzichtelijk gedrocht. Beide tegels berusten in de groote tegelcollectie in het Prinsessehof te Leeuwarden.

Toen ik in 1898 met het vormen van mijn tegelcollectie begon, vond ik in Hindelopen en Harlingen mijn eerste scheepstegeltjes. Ik had naar prenten wat studie gemaakt van 17e en 18e eeuwse driemasters en dacht „zie zoo nu kan ik iedere tegel op 25 jaar af juist dateeren naar het scheepsmodel, dat er op afgebeeld is”.

Ik was op een veiling bij Van Huffel of bij Van Stockum

3. Uit- en inheemsche vogels, naar een olieverfschilderijtje op koper, toegeschreven aan den zgn. fluweelen Breugel, einde 16de eeuw.

4. Talève, op Java voorkomende vogel van de familie der waterhoentjes, naar een tekening van Temminck. De vogel staat o.a. op Breugel's schilderijtje afgebeeld.

de gelukkige eigenaar geworden van de serie kopergravures, die Frans Huys in het midden van de 16e eeuw gemaakt had naar den Ouden Breugel en waarop scheepstypen uit dien tijd zeer nauwkeurig voorkomen. Ik kocht in Harlingen een blauwe tegel, die er ouder uitzag dan het gros van mijn Harlinger blauwe scheepstegels en die wel een copie van een van Huys' gravures kon zijn. Ik had dus een ontdekking gedaan, die op dit gebied de moeite waard was, want ik kon aan gravures en tegel bewijzen, dat de Harlinger „gleybackers” van wie ik het bestaan archivalisch niet vroeger dan tot 1597 had kunnen vinden, reeds $\pm$ 1550 hun bedrijf uitoefenden. De gleybackerij Harlingen zou dan van ouderen datum zijn, dan die in Haarlem, Rotterdam, enz. Gelukkig publiceerde

ik mijn vondst (?) niet ontijdig, want ik vond spoedig, dat ik mij had vergist. 't Bleek namelijk, dat de tegelschilders hun oude tegels telkens opnieuw nabootsten, zoodat een tegel met een scheepsmodel van 1550 gemakkelijk in 1650 of zelfs in 1750 gemaakt had kunnen zijn.

Alleen als men oude sponzen heeft waarop de oorspronkelijke teekeningen voorkomen en die teekeningen gesigeneerd zijn door 17e en 18e eeuwse tegelschilders b.v. Pieter Grauda, die in het eind van de 17e eeuw, Ruurd Pijlters en Dirk Danser, die in het midden van de 18e eeuw verbonden waren aan de tegelbakkerij van de families Feytema-Tjallingii te Harlingen, is men volkomen zeker.

Dat deze echte tegelschilders als nevenbedrijf ook nog wel olieverfschilderijen maakten, bleek mij uit een 3-tal dergelijke schilderijen, die ik eens in de omgeving van Harlingen kocht (zie afb. 1). Ze stelden voor de vloot Walvischvaarders en de vloot Zeehandelsschepen, die de Harlinger reeder Wildschut uit 1747 in zee had en wiens werkzaamheid in 1747 ook archivalisch vaststaat. Het derde stuk stelt dezelfde vloot voor gevlucht in de haven van Arendal nabij Christiania in Noorwegen. Het was in den tijd van een der Engelsch-Hollandsche zee-oorlogen, die ook voor de Friesche scheepvaart in de 18e eeuw zoo na-deelig zijn geweest.

Overigens konden de Harlinger tegelschilders de voorbeelden gemakkelijk uit de Harlinger haven opzoeken. Dat zij dit inderdaad gedaan hebben weten wij uit de scheepstypen, die veel op Harlinger scheepstegels voorkomen. Dit zijn de z.g.n. Noordsvaarders, die op de IJszeeën voeren. Deze driemasters hadden geen gallioen, de rijk versierde

stevan, daar die in de IJseeën slechts extra gevaar op-leverde.

Een andere groep tegels zijn die met exotische diersoorten. Als de tegelschilder zijn gewoonlijk in een steegje voor-komende woning had verlaten (in de 17e eeuw en misschien ook wel eerder had Leeuwarden b.v. een pottenbakkers-steeg en een pijpbakkerssteeg, in Amsterdam een gleybak-kerssteegchien) en hij slenterde langs de grachten van Amsterdam, dat wereldcentrum in die eeuw, had hij groote kans, dat hij een moor met tulband tegenkwam, die een kameel aan een touw meevoerde of, die op de nek van een olifant geezten, dit beest als een echte kornak gewapend met zijn bootshaakje zag besturen. Hij was toch vertrouwd geworden met het kolossale beest, dat hij vele maanden lang op zijn reis om de Kaap had moeten verzorgen³⁾.

De prachtige teekeningen van olifanten van Rembrandt zijn zeker bij dergelijke gelegenheden gemaakt. Ook leeuwen en andere Oostersche beesten komen op die teeken-ingen, zoowel als op tegels voor. Ook de tegelschilders hebben zeker op de Amsterdamsche grachten de voorbeel-den gezocht voor de vele olifanten, kameelen, dromedaris-sen, leeuwen en andere Oostersche dieren, op hunne tegeltjes afgebeeld. Waarschijnlijk waren het Indische olifanten en geen Afrikaansche, terwijl ook de kameelen en dromedarissen wel uit Azië geïmporteerd zullen zijn. Naast viervoeters komen wij op tegels ook allerlei exotische visschen b.v. walvisschen, dolphijnen, vliegende visschen enz. tegen. De vele dierkundeboeken leverden zeker aan onze tegelschilders voorbeelden, tenzij wij kunnen ver-onderstellen, dat zij gebruik hebben gemaakt van een ge-legenheid, dat een potvis of ander walvisch-achtig monster op ons Noordzeestrand omkwam en zij hem in nature waren gaan nateekenen, als vele koper-graveurs uit hun tijd hebben gedaan.

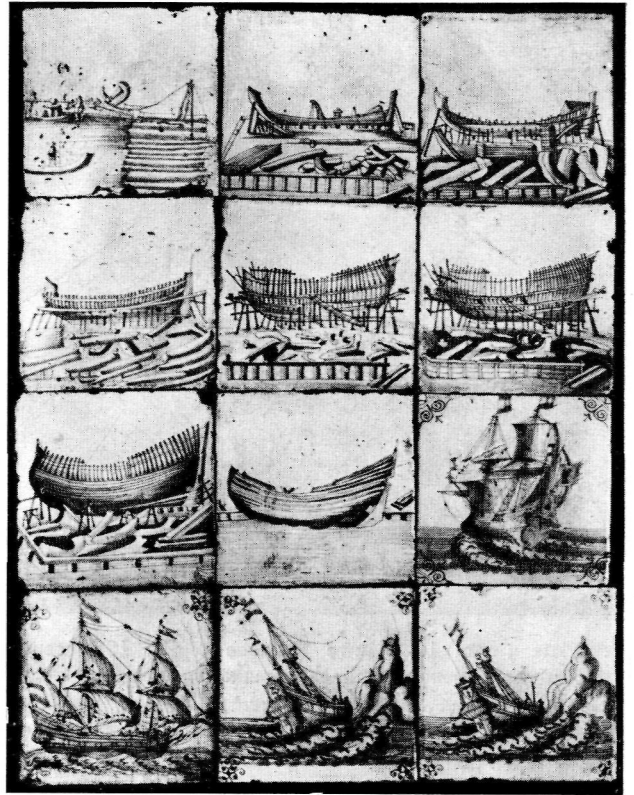
Een derde groep exotische dieren die wij op tegels aan-treffen zijn de vogels. In de eerste plaats struisvogels en casuarissen of emus, die blijkbaar zeer de aandacht van onze voorouders tot zich trokken, dan papegaaien, kakatoes, paradijs- en neushoornvogels. Lang heb ik de illusie ge-koesterd nog eens een Dodo, Dronthe of Walgvogel, de uitgestorven vogel van St. Mauritius of Reünion, aan te treffen, maar tot nog toe is dit een illusie gebleven.

Dezer dagen vertelde dr Noothoven van Goor uit Arnhem mij, dat hij in zijn collectie van Hollandsch porcelein uit het einde van de 18e en begin van de 19e eeuw een theeserviesje uit omstreeks 1770 van Weesper porcelein bezat, waarop behalve nog levende exotische vogels, ook een Dodo was afgebeeld.

Waarschijnlijk is deze dodo naar een 17e eeuwsch schil-derij b.v. van Roelandt Saverij (1626) of Pieter Withoos (1694—1773) gecopieerd, daar de dodo in 1770 reeds onge-veer een eeuw uitgestorven was.

Overigens zullen de tegelschilders de nog levende exo-tische vogels wel meest gecopieerd hebben naar exemplaren, die zij konden zien in de vele particuliere menageries, die in de 17e en 18e eeuw op de Amsterdamsche grachten gevestigd waren.

Door mijn stelselmatig zoeken heb ik wel afbeeldingen van andere exotische vogels aangetroffen, waarvan publi-catie m.i. wel de moeite waard is.

5. Blauwe Delftsche tegels, voorstellende de aanbouw van een 17de of 18de eeuwsch fregat; onder scheepsvoorstellingen.

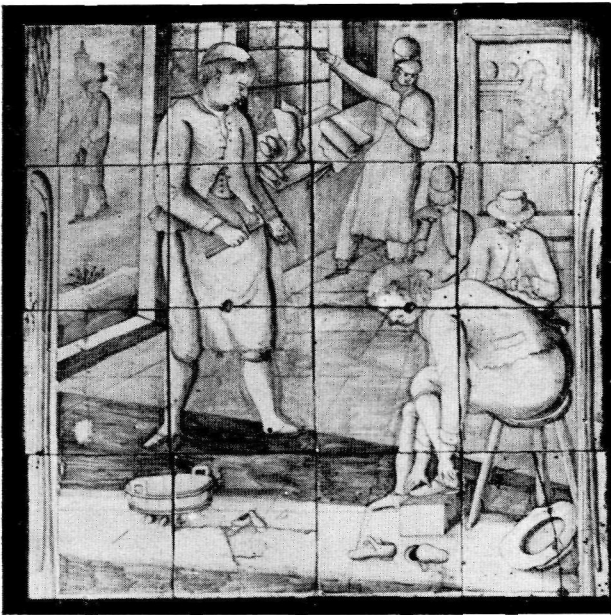
In de eerste plaats een tegel waarop een mij onbekende vogel voorkwam: een groote steltloper, getypeerd door een krans van veeren rondom de nek.

Het in 1835 te Amsterdam uitgegeven vervolg op Buffon, geschreven door Temminck, bracht in een zijner folio-platen de oplossing. 't Was een „Kamichi chaya”, een Braziliaan-sche moerasvogel, die blijkens Brehms Thierleben nog veel in Zuid-Amerika voorkomt (afb. 2). Een tweede puzzle, die ik langs deze zelfde weg kon oplossen, betrof een schilde-rijtje uit ± 1600, dat ik eens in Engeland gekocht heb en dat met eenige waarschijnlijkheid aan den Fluweelen Breugel is toegeschreven.

De pedigree van dit op koper geschilderd stukje (afb. 3) zegt, dat het reeds in 1868 ingezonden geweest is op een tentoonstelling te Leeds. Dr A. Bredius gaf er t.z.t. een attest van, waarin deze groote kenner zegt aan deze toeschrijving niet te twijfelen.

Allerlei bekende vogels hebben zich om de Godin Juno verzameld, die in de rechterhand een groep veeren op-houdt en in de linkerhand een globe van het heelal heeft. Blijkbaar laat zij zien hoe alle vogels van het heelal aan hare vrouwelijke ijdelheid zijn tegemoet gekomen door het afstaan van hun mooiste veeren.

Van rechts naar links zien wij een casuaris- of emupaar, een paar kraanvogels, een uil, een eend, een lepelaar, een zwaan, een pauwenpaar (de vogel van Juno), een papegaai, een paradijsvogel (van Nieuw Guinea), een paar arenden, een zwarte raaf. Op de doode boom papegaaien, een toecan,

6. Plateau van 16 blauwe Friesche tegels, 18de eeuw, voorstellende een schoenmakerswerkplaats.

een uil, meesjes, enz enz.; in de lucht vleermuizen en allerlei zangvogeltjes. In het midden op de voorgrond een onbekende steltlooper en hoenderachtige vogel.

Ook hier wees Temminck mij de weg.

De steltlooper bleek een talève te zijn, een vogel, nog op Java voorkomend, die in vele kleurschakeeringen bestaat. Temminck teekende een smaragdkleurige „éméraudin”. Breugel schilderde een turkoois-kleurige „turquoise” of misschien juist bronsgroene variëteit (afb. 4).

Dit schilderijtje deed de vraag bij mij opkomen: Wanneer zijn de schilders begonnen de vogels in het algemeen en de exotische vogels in het bijzonder in hunne belangstelling te betrekken? Bijvoorbeeld bij Jan Breugel, de z.g.n. Fluweelen Breugel, zijne tijdgenooten of navolgers: Jacob Hoefnagel, Roeland Saverij, Melchior d'Hondecoeter, Frans Snijders, Jan Fijt, Pieter Potter, Withoos en vele anderen. Ik geloof, dat wij hier weer voor ons hebben een typisch voorbeeld van ontluiking der renaissance-kunst, die in Italië meer dan een eeuw vroeger, bij ons in het begin van de 16e eeuw zijn „joyeuse entrée” vierde. 't Was zeker niet toevallig, dat de ontdekking van Amerika en de ontsluiting van Azië met zijn vele vreemde dieren, daarmee samen hingen. Ik herinner mij geen Gothisch schilderij met typische dierenvoorstellingen.

Het voorkomen van dieren, speciaal exotische dieren, op een kunstwerk is m.i. een bewijs, dat het gemaakt is in den Nieuwen Tijd, na 1500 dus.

Kwam er op een Gothisch schilderij al een of ander dier voor, dan werd het daar geschilderd omdat het een embleem, een idee vertolkte of een bepaalde traditioneele rol vervulde als: het lam Gods, de ezel bij de kribbe te Bethlehem of bij de vlucht naar Egypte, een hond, of een leeuw respectievelijk aan de voeten van een vrouw of een man op een grafsteen, als embleem respectievelijk van de huwelijks-trouw of van de moed van de overledenen.

Ik ben wel wat ver van mijn onderwerp „de ontwerpen van de in steegjes wonende tegelschilder” afgedwaald.

Ik wilde alleen maar de geest van den tijd en de achtergrond waartegen ze werkten, typeeren.

Voor verdere voorbeelden van navolging door de tegelschilders kan ik verwijzen naar mijn vorig artikel over dit onderwerp in *Historia*, speciaal naar de afbeeldingen: 1 nabootsing van Mingporcelein, 2, 3 en 4 nabootsing naar Italiaansche en Spaansche majolica, 7 nabootsing naar 17e eeuwsch Chineesch porcelein, 13 tot 16 nabootsingen naar 16e of 17e eeuwsch kraak-porcelein en 17 nabootsing naar 18e eeuwsch Japanssch z.g.n. Imari-porcelein⁴⁾.

Meer gevallen van navolging zullen mij zeker opvallen als ik langs de tegelcollectie in het Prinsessehof ga.

Zoo zag ik bij de scheepstegels een serie van oorspronkelijk een 12-tal Delftsche tegels, die de opbouw van een 17e eeuwsch fregat, van het leggen van de kiel, tot het aflopen van de afgebouwde scheepsrump, voorstellen.

Het maakt op mij de indruk, dat de tegelschilder hier naar de natuur heeft gewerkt (afb. 5).

Eenigen tijd geleden had ik gelegenheid het te waterlaten van het Noorsche schip de Oslo-Fjord bij te wonen, dat op de oude werf Goedkoop te Amsterdam was gebouwd. Het viel mij toen op hoe het te waterlaten d.i. het doen afglijden van een schip van de scheeve helling in hoofdlijnen geheel gelijk te werk gaat als in onze Gouden Eeuw. Ja de geheele opbouw van een schip vrijwel identiek wordt uitgevoerd, als wel 1000 jaar geleden.

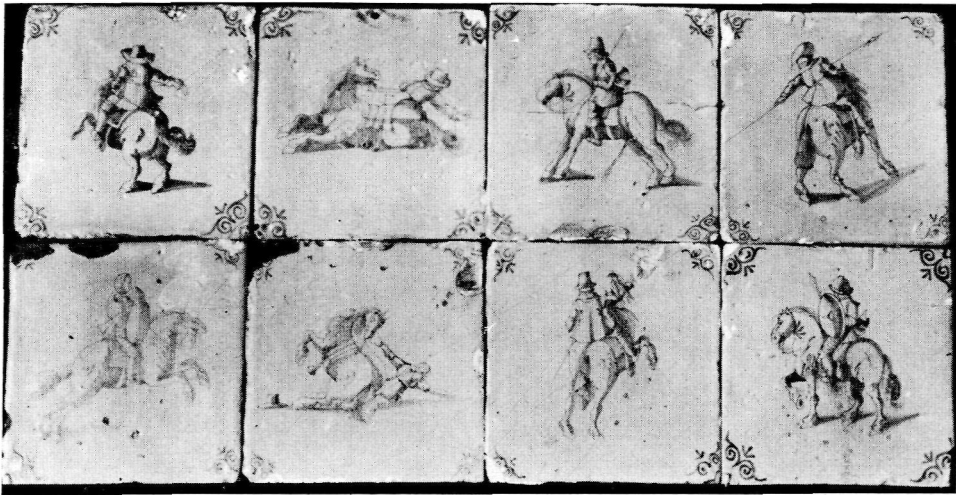
De schepen mogen nu wel vele malen grooter zijn, hout moge plaats gemaakt hebben voor ijzer, zeilkracht moge vervangen zijn door allerlei soorten mechanische kracht. De opbouw begint nog steeds met het leggen van de kiel, het opzetten van de spanten, het aanbrengen van de buiten- en binnenhuid en het aflopen van de helling van de scheepsrump, „het onvolmaakte schip”, op vrijwel identieke wijze voorgesteld als op de Delftsche tegels uit $\pm$ 1700 en als nog dagelijks te zien op onze scheepswerven, de kleine evengoed als de groote (afb. 5).

Merkwaardig is het in eer houden van allerlei oude gebruiken bij een dergelijke te waterlating: het stuk slaan van een flesch champagne tegen den steven, het leggen van een stuk van de kiel van het volgende schip direct na de te waterlating van het vorige, de rondgang van het muziekkorps rondom de helling, allerlei rudimenten van dergelijke handelingen uit vroegere eeuwen, die ten doel hadden de zegen van de Goden af te smeeken voor het reeds te water gelaten of het nieuw te bouwen schip.

Tegels met stillevens van schrijfgerei, van steengoed enz. geven den indruk, dat ook hier door de tegelschilders iets aan de eigen omgeving is ontleend en naar de natuur geteekend is.

De Delftsche tegels waarop ruiters voorkomen van groot en klein model, deels versierd in blauw, deels in paars, zijn soms gevolgd naar 17e eeuwsche series teekeningen, die door de ornamentgraveurs in kopergravures werden uitgegeven ten dienste van de tegelschilders en andere kunstnijveren.

Een serie blauwe tegels maakt de indruk van naar de natuur te zijn gemaakt. Het is een serie van een twaalfal

7. Blauwe tegels uit 18de eeuwse Friesche gleybackerijen, door een onbekenden tegelschilder zeker naar de natuur geschilderde ruitervoorstellingen.

ruiters, waarvan de paarden dikwijls in allerlei minder welvoegelijke houdingen zijn afgebeeld (afb. 7). Ook van koeien komen dergelijke series voor.

De groep der z.g.n. ridders en ambachtslieden viel blijkbaar zeer in de smaak en is dan ook buitengewoon uitgebreid. Een deel is zeker door de tegelschilders naar de natuur geschilderd, zooals b.v. blijkt uit P.G. gesigneerde sponzen van den Harlinger tegelschilder Pieter Grauda, die in de 2e helft van de 17e eeuw werkte in de tegelbakkerij van de families Feytema-Tjallingii te Harlingen. Andere series zijn gevolgd naar kopergravures van Goltzius, De Gheyn en anderen en naar de vele exercitieboeken, die in de 17e en 18e eeuw zijn uitgegeven naar de nieuwe theorieën van wapenhandelingen en slagorde-opstellingen door onzen stadhouder Prins Maurits van Oranje o.a. in 1600 bij Nieuwpoort toegepast.

Een vroeg 17e eeuwsch blauw Delftsch tegeltableau van twaalf tegels breed en 8 hoog heb ik eens uit een afgebroken huis gered. De slag te Nieuwpoort was daar in volle breedte afgebeeld. Ook deze tegels waren naar een kopergravure geteekend, al had de tegelschilder blijkbaar de vrijheid genomen diverse onderdeelen naar eigen smaak te wijzigen.

Een viertal paarsche 18e eeuwse tegeltableaux zijn afkomstig uit de gleybackerij van de familie Feytema te Harlingen. Ze zijn elk een 15-tal tegels breed en wel 20 hoog, waardoor ze te groot zijn om in het Prinsessehof in een muur geplaatst te worden. Ik bewaar ze in de depots van het museum. Ze stellen de 4 toen bekende werelddeelen voor en zijn gecopieerd naar kopergravures uit het fonds van de firma Hertel te Augsburg uit het midden van de 18e eeuw.

In vele werkplaatsen van Friesche kunstnijveren (gleybackers, meubelmakers, zilversmeden, koperslagers, snuf- en tabaksdoozenbewerkers, behangschilders, ivoordraaiers, schildpad- en paarlemoerbewerkers enz.) heb ik de kopergravures van deze firma als ontwerp- en werktekeningen

gevonden. Ze waren dan gewoonlijk in serie's met touwtjes saamgebonden en hingen tegen den muur, direct voor gebruik beschikbaar. Ze verhoogden tevens het schilderachtig uiterlijk dezer werkplaatsen.

De Friesche tegelbakkerijen hadden geregeld allerlei plateaux van 4, 6, 9, 16 of 32 tegels in voorraad. Springende paarden en koeien voor boerenschoorsteenboezems, bloemstukken en vogelkooitjes voor tegelwanden in woonkamers, molens voor molenaarswoningen enz. Daarnaast werden speciaal opdrachten gegeven, die door tegelschilders veelal naar de natuur geschilderd werden.

Zoo heb ik in het Prinsessehof plateaux en sponzen van een schoenmakerswerkplaats (afb. 6), een korenmolen, een landbouw- en een veehoudersbedrijf, een scheepswerf, koffen, fregatten, schepen op walvischjacht, visscherschuiten, beurtschepen, stadspoorten enz.

Deze zijn alle afkomstig uit de Friesche gleybackerijen te Harlingen, Makkum en Bolsward. Het zijn alle naar de natuur geteekende eigen ontwerpen onzer oude tegelschilders.

Een mooi voorbeeld van door tegelschilders gemaakte ontwerpen voor tegels in 1687 gemaakt door Sibrand Feytema, Gleybacker te Harlingen, naar de verschillende pandecten van het Corpus Iuris (zie Friesche majolica door Nanne Ottema in 1920 uitgegeven).

De vele honderden sponzen hiervan worden bewaard in het Prinsessehof.

Ook een 7-tal blauwe tegels van deze serie zijn aanwezig in de tegelcollectie van het Prinsessehof (afb. 8). Ze zijn zeer zeldzaam. Eenige van deze corpus iuris-tegels waren t.z.t. in bezit van nu wijlen den doopsgezinden predikant Schmidt te Schiedam.

Ik meen dat deze tegels later terecht zijn gekomen in het Oudheidkundig Museum Boymans te Rotterdam.

Ik zou nog vele andere voorbeelden kunnen opsommen, doch ik geloof hiermee de werkwijze onzer oude tegelschilders voldoende te hebben getypeerd.

8. Boven 4 sponsen, onder 4 naar gelijksoortige sponsen vervaardigde tegels uit de serie illustraties van het Corpus Iuris, in 1687 door den Harlinger gleybacker Sibrand Feitema gemaakt.

1) Als aanvulling van dit opstel nog in overdruk verkrijgbaar na overschrijving van f1.25 op postrekening no. 516515 ten name van K. J. Keikes, assistent aan het Prinsessehof-Museum te Leeuwarden.

2) Schoolborden waren de houten schooltassen waarin de Friesche kinderen nog in de 19e eeuw hun a.b.c.-boekjes en kinderprenten bewaarden. Dat ze in de 17e eeuw ook in Holland in gebruik waren, zag ik aan een ets van Ostade, waarop een schoolgaand kind er mee gewapend was.

3) Misschien speelt mijn fantasie mij hier parten en kwamen de Aziatische olifanten, die wij op onze tegels

zien uitgebeeld niet naar hier per schip maar via het oude Byzantium „per pedes apostolorum”. Zeker kan een of ander opgelost worden door een oud scheepsjournaal of een reisbeschrijving, die t.g.w. zoo goed toegankelijk zijn in de uitgaven van de Linschoten-Vereeniging. Welke snuffelaar kan mij de oplossing van deze vraag aan de hand doen?

4) Zie hierover ook mijn handboek over Chineesch porcelein en aanverwante Oost-Aziatische ceramiek, uitgegeven naar aanleiding van de Ceramiek-verzamelingen in het Prinsessehof te Leeuwarden.

